

Всесвітня історія

В. В. Чепіженко

НЕПЕВНЕ МИСТЕЦТВО БУТИ МОНАРХОМ: РИЧАРД II (1389–1399 рр.)

Стаття присвячена історичній характеристиці англійського короля Ричарда II в період його одноосібного правління. Зроблено акцент на протистоянні короля з баронською опозицією та парламентом. У центрі дослідження питання концепції влади Ричарда II.

Ключові слова: Ричард II, «партія» короля, баронська опозиція, Ланкастріанський переворот

Доля Ричарда II, зазвичай, наводиться як класичний приклад справедливої втрати корони, зумовленої власною нездарністю монарха та його безглуздою жагою до тиранії. П'єса В. Шекспіра широко використовується як оригінальна історія деспота, котрий заслуговує на свою долю, і котрого рятує від нашого презирства лише пафосне зречення та хоробрість, з якою він приймає свою смерть. Видатний драматург фокусується на подіях 1398–1399 рр., охоплюючи розвиток характеру Ричарда від егоїстичного чепуруна, через лють та відчай – до гідного поваги героя [1]. Еволюція ця, можливо, і відбулася, але не в тому хронологічному вимірі: розвиток характеру короля, настільки вдало зображений великим майстром художнього слова, розгортається, як відзначає англійська дослідниця К. Беррон, протягом всього періоду його правління [2]. Портрет егоїстичного фата вписується в події 1382–1386 рр., лють та відчай послідовно охоплюють монарха в 1386–1388 рр., благородним та гідним захоплення постає перед нами останнє десятиліття його правління, коли Ричард покладає всі сили на відновлення авторитету корони, не дивлячись на палке протистояння як з боку баронської опозиції, так і зі сторони Палати общин.

Саме остання сторінка політичної біографії Ричарда II, що охоплює період від 1389 р., коли монарх отримав всю повноту влади – до його падіння 1399 р. є предметом нашого дослідження. Довгий час особисте правління Ричарда сприймалося як поступове сходження до тиранії, зумовлене в кращому випадку містичним світосприйняттям монарха, в гіршому – його нестабільним психічним станом. За мету ми ставимо аналіз політичної концепції влади короля, яка, за відсутності писаних ним політичних трактатів, була реалізована в його власних вчинках. Доцільність такої постановки проблеми зумовлена її науковою новизною.

Ще в 1818 р. Г. Галлам називав царювання Ричарда II «найцікавішою сторінкою нашої (англійської. – В. Ч.) ранньої історії, й яка написана найбільш недосконало» [3, 81]. Проте, довгий час особистість цього монарха мало цікавила дослідників. Так, перша біографічна монографія, присвячена Ричарду, з'явилася лише в XIX ст., до того ж по інший бік Ла-Маншу [4]. Наступна – «Ричард II» Е. Стіла [5] – побачила світ 1941 р. Написана з позицій історичного психоаналізу,

остання робота акцентувала увагу на психічному стані короля та саме в ньому вбачала пояснення всіх його дій. Ця думка панувала в англійській історичній науці майже півстоліття. Поворотним моментом став вихід у 1997 р. нової біографічної монографії – «Ричард II» Н. Сола [6]. Автором введена суперечлива постать англійського монарха, охопленого містичними уявленнями про власне призначення і змушеного вступити в смертельний бій з баронами і парламентом. Однак цією працею не поставлено крапку в дослідженні непересічної особистості середньовічного короля [7; 8].

У вітчизняній історіографії до особи Ричарда II зверталось небагато дослідників. З дореволюційних праць вагомим є доробок одеського історика В. Крумана – «На заре англійського гуманізму. Англійские корреспонденты первых итальянских гуманистов в ближайшей своей обстановке» [9]. У сучасній українській історіографії взагалі не існує робіт, присвячених особистості Ричарда II та політичній кон'юктурі англійської дійсності XIV ст.

Нами використовувалися опубліковані парламентські документи [10; 11], проте, основу джерельної бази складають саме хроніки, зі сторінок яких постає яскравий опис короля Ричарда. За різними критеріями, їх можна розділити на створенні за життя Ричарда та пізніші компіляції [12], на ланкастріанські [13; 14], за своїм ідеологічним спрямуванням, панегірики правлячому монарху [15] та нейтральні за характером, а також написані духовенством (кліриками, монахами) та мирянами (рицарями, міщанами) [16].

У 1389 р. «апарат королевского управления, одержавший верх над группировкой знати, – як влучно зауважив У. Черчилль, – возобновил свою обычную работу» [17, 65]. Н. Сол відзначає, що тепер правління Ричарда II було більш вмілим, а підбір радників більш доцільним і ретельним. Самоціллю його правління стало посилення королівської влади, встановлення чіткої ієрархії та контролю над підданцями [18]. У період відносного політичного спокою Ричард II ретельно вибудовував нову «партію» прибічників. Характерною ознакою його політики була орієнтація на західні та північні райони королівства. До нового оточення монарха увійшли представники чотирьох могутніх північних родів (Томас Моубрей, Ральф Невілл, Томас Персі, Уільям ле Скруп) та Томас Деспенсер, основні володіння якого знаходилися у Валлійській марці. На нашу думку, це було виявом централізаторських намірів Ричарда. Хоча Англія, в силу певних історичних умов, і не була такою феодально-роздрібленою, як Франція, проте, лорди Марки завжди мали певну автономію. За час правління Ричарда, спостерігалася тенденція, що вела до посилення англійського впливу в Уельсі, Чеширі, Нортумберленді й Ірландії.

Прагненням утвердити реальну королівську владу на півночі, а не лише особистою образою на Лондон, можна пояснити тимчасове перенесення королівської резиденції та всього управлінського апарату до

Йорку [12, 146; 13, 286–288], що відбулося в 1392 р. Втім, слід визнати, що король, крім зазначеного вище пояснення, використав цю поїздку як спосіб «втягнути» зі столиці чималий грошовий внесок (до 30 тис. ф. ст.) [19, 189–191].

Крім створення аристократичної «партії», Ричард мав намір залучити до кола своїх прибічників рицарів, міське населення та представників церкви [20, 320–324]. В 1389 р. король взяв на службу 82 рицарі та 125 зброєносців. Деякі з них зайняли посади шерифів, інші стали чиновниками різних рівнів, тоді як більшість склала надійну опору короля в парламенті (Дж. Буші, Г. Грін, У. Бегот). Для міського населення Ричард, цілком імовірно, був найвідомішим королем з династії Плантагенетів. За десятиріччя він відвідав більш як п'ятдесят англійських міст. Не знаходячи спільної мови з прелатами-аристократами доби своєї юності, як-то архієпископи Кортеней чи Ерандел, у відношеннях з церквою король надавав перевагу освіченим монахам, яким надавав єпископські кафедри (Едмунд Стаффорд, єпископ Екзетерський та Томас Меркс, єпископ Карлайльський) та придворним прелатам (єпископи Солсбері, Вустер, Сент-Девід). Саме вони лишилися на боці монарха і після його усунення від влади. Підтримку королю виказували також представники жебрущих чернечих орденів (домініканці, францисканці) і, що більш цікаво, лолларди. Хоча офіційно Ричард проголосив їх еретиками, проте, ніколи не переслідував. Р. Старі, Дж. Кленвою, Л. Кліффорд і Дж. Монтегю (в майбутньому граф Солсбері) – наближені до короля особи – знаходилися під впливом вчення Дж. Вікліфа.

Сконцентрувавшись на відновленні сильної королівської влади, Ричард II звернувся до ідеологічної пропаганди, показових церемоній та використання візуальної символіки влади. Зокрема була проведена повторна коронація монарха, організована гвардія чеширських лучників для охорони особи короля, введено новий алгоритм звертання до монаршої особи, образ якої, крім іншого, увічнено в «коронаційному портреті» й «Уїлтинському диптиху» [18; 23, 57].

Ричард II став першим англійським монархом, який відвідав Ірландію після 1210 р., та останнім, хто зробив це до 1690 р. Сумнівно, що його дії на острові мали якийсь довготривалий ефект [13, 292–293], проте, вони відображають його наміри щодо побудови англійської монархії. Ірландська експедиція стала першим кроком на шляху до встановлення деспотії, союз із Францією був наступним. Не тільки припинення воєнних дій, а й встановлення союзних відносин з французьким королем мали для політичної концепції Ричарда II вагомий значення. Хоча умови перемир'я 1396 р. залишали бажати кращого [12, 150; 13, 296–297], король виграв, адже звільнив себе від обов'язку вести війну, що спонукала його просити гроші у парламенту.

Безсумнівно, впродовж 1389–1397 рр. Ричард II, використовуючи всі ресурси, намагався досягти абсолютної влади над знаттю та парламентом. Важливо, що ця політика була підтримана майже всіма станами. Навіть колишній опонент короля – архієпископ Ерундел 1395 р. сформулював у парламенті необхідність виконувати волю монарха.

Покінчивши з зовнішньополітичними справами, в 1397–1398 рр. Ричард II розгорнув наступ на опозиційно налаштованих баронів. Він, звісно, не забув образи, нанесеної йому лордами-апелянтами. В 1388 р. майже все оточення молодого монарха було знищене фізично чи вислане з країни. Сам Ричард перебував на межі повалення. Бургундський рицар, автор «Chronique de la trason et mort de Richart deux roys Dengleterre» по-

відомляв нам про існування в цей час нової змови проти короля [16, 99–102]. Англійські ж хроністи звинувачували монарха в жорстокій помсті колишнім політичним супротивникам [21, 54–55].

17 вересня 1397 р. проповіддю єпископа Стаффорда про єдиного короля над усіма підданцями розпочав свою роботу парламент, зібраний в Лондоні. Головна його ціль – суд над «зрадниками» [22, 66–68; 23, 271–272]. Вагому роль у звинуваченнях проти колишніх апелянтів відіграли нові прибічники короля. В результаті, граф Ерундел був страчений за вироком парламенту, графа Варвіка – заслано на о. Мен, архієпископ Ерундел виїхав до Франції. Ще до суду герцог Глостер, заарештований і відвезений в Кале, раптово помер. Позаочі саме король був звинувачений у вбивстві дядька [22, 65]. Останньою крапкою в розправі над колишніми опонентами стало вигнання з Англії Г. Болінброка, графа Херефорда та Т. Моубрея, графа Норфолка, з подальшою конфіскацією їх спадкових володінь [13, 303; 16, 103–104; 22, 68].

Парламент, скликаний лише з метою надати тому, що сталося, законного вигляду, «видався більш роялістським, ніж сам король» [9, 477]. Рішуче виконавши доручену йому роботу, Шрусберський парламент завершився створенням комісії з 18 осіб, якій передав свої повноваження. Скоріш за все, Ричард мав на меті звести роль станovo-представницької установи, якою був парламент, до дорадчих функцій «кишенькового» органу.

В листопаді 1398 р. король змусив багатьох можливих людей королівства та численні корпорації поставити підписи та печатки на чистих листках (*albae cartae*), які він міг заповнити за власним розсудом [13, 305–306; 22, 65]. З огляду на те, що «примусовими кредиторами» стали торгово-ремісничі гільдії майже всіх міст країни, ці *albae cartae* значно розширили коло невдоволених серед міщан [19, 192]. В березні 1398 р. герцоги Олбермаль та Суррей отримали право без суду заарештовувати та виносити вироки у справах, пов'язаних зі зневагою монарха, що безсумнівно суперечило п. 39 Великої хартії вольностей [24, 119]. Проте, останнє підтвердження хартії датується правлінням Едварда I, тому виникають сумніви, чи зверталися до цього правового акту за правління Ричарда II.

Важко оцінити, наскільки непопулярними в країні були ці заходи, адже подібні кроки Ричарда, не дивлячись на їх деспотичність, все ж були ефективними. Французьке перемир'я звільнило короля від необхідності споряджати армію та, в результаті шлюбу з французькою принцесою, принесло 133,3 тис. ф. ст. приданого, з якого до 1399 р. було отримано 83 тис., хоча й не всі готівкою. В 1392 р. Ричард стягнув з Лондону 30 тис. ф. ст. У 1397 р., за допомогою *albae cartae* та продажі помилювань, королівський уряд отримав ще 52 тис. ф. ст. У січні 1398 р. Общини надали в розпорядження короля митні збори. За підрахунками кембриджських істориків, коли Ричард II в 1399 р. відправлявся в черговий ірландський похід, він залишив 50 тис. ф. ст. на зберігання в замку Холт (Чешир) [20, 325]. Англійська монархія в 1390-х рр. була фінансово сильною державою. Втім, уся могутність Ричарда була ілюзорною. Повернувшись з другого ірландського походу, він потрапив у державу, охоплену полум'ям повстання [15, 132–135; 21, 126–131]. Минуло декілька тижнів і, двічі помазаний на царство, король зникнув у підземеллях Понтефракту.

На нашу думку, сп'янілий від успіхів, Ричард II втратив пильність і, конфіскававши землі Ланкастерів та Моубреїв, розірвав той зв'язок, який він мав з вищою аристократією. Санкції проти 17 графств Лондонсь-

кого басейну – найбільш розвиненої частини Англійського королівства, та самого Лондону, призвели до втрати ним опори в столиці та столичному регіоні, чим пояснюється блискавичне захоплення міста повсталими лордами. В самих його діях нечужані помилки і неймовірна інтуїція змінювали одне одного з бентежною швидкістю. Він був здатний на надлюдське терпіння та хитрощі, й одночасно на дурниці. Перед нами одна з найбільш суперечливих особистостей, яка будь-коли з'являлась на авансцені всесвітньої історії.

Отже, ми дійшли висновків, що Ричард II, безсумнівно, мав власну політичну концепцію побудови влади, що набула вираження в його внутрішньо- та зовнішньополітичних зверненнях. Вбачається можливим виділити чотири основні елементи цієї концепції: централізаторська політика, фінансова стабілізація, відновлення авторитету англійської корони, зосередження всієї влади в руках монарха. Своє втілення вони знайшли в створенні нової придворної «партії», орієнтації на західні та північні регіони королівства, політиці умирогворення у війні з Францією, двох ірландських експедиціях, та були підсилені ідеологічною пропагандою з використанням візуальної символіки. Не дивлячись на фатальний кінець, Ричард II досяг таких висот політичної влади, яких не досягав жоден з його попередників на англійському троні.

1. Шекспир У. Ричард II / Пер. с англ. // Полное собрание сочинений: в 14 т. – Т. 1. – М., 1992.
2. Barron C.V. *The Art of Kingship: Richard II, 1377–1399* // *History Today*. – Vol. 35. – Is. 6. – 1985 [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.historytoday.com.
3. Hallam H. *View of the state of Europe during the Middle Ages*. – Vol. 3. – London, 1860.
4. Wallon H. *Richard II: Episode de la rivalite de la France e de l'Angleterre*. – Vol. 1–2. – Paris, 1864.
5. Steel A. *Richard II*. – Cambridge, 1941.
6. Saul N. *Richard II*. – Yale, 1997.
7. Goodman A., Gillespie J. *Richard II: The Art of Kingship*. – Oxford, 2003.
8. Fildes K. *The Baronage in the Reign of Richard II, 1377–1399*. – Sheffild, 2009.
9. Крусман В.Е. *На заре англійського гуманізму. Англійські кореспонденти перших італійських гуманістів в ближайшій своїй обстановке*. – Одеса, 1915.
10. *Extracts from the Rolls of Parliament // Chronicles of the revolution 1397–1400. The reign of Richard II.* / Ed. by C. Given-Wilson. – Manchester; New York, 1993.
11. *Extracts from the Rolls of Parliament // Illustrations of Chaucer's England* / Ed. by D. Hughes. – London, 1919.
12. *A Chronicle of the Kings of England. From the Time of the Romans Government, unto the death of King James* / By sir Richard Baker. – London, 1684.
13. *The Chronica Maiora of Thomas Walsingham, 1376–1422* / Transl. by D. Preest. – London, 2005.
14. *Chronicon Adae de Usk (1377–1404)* / Ed. by E. Thompson. – London, 1876.
15. *Short Kirkstall Chronicle // Chronicles of the revolution...*
16. *Treason et Mort // Chronicles of the revolution...*
17. Черчилль У.С. *Рождение Британии*. – Смоленск, 2007.
18. Saul N. *Richard II and the Crisis of Authority* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk>.
19. Репина Л.П. *Сословие горожан и феодальное государство в Англии XIV века*. – М., 1979.
20. *The New Cambridge Medieval History*. – Vol. 6: 1300–1415 / D. Abulafia, M. Brett, S. Keynes and other. – Cambridge, 2008.
21. *Vita Ricardi Secundi // Chronicles of the revolution...*
22. *Continuatio Eulogii // Chronicles of the revolution...*
23. *Annales Ricardi II // Illustrations of Chaucer's England*.
24. Петрушевский Д.М. *Великая Хартия Вольностей и конституционная борьба в английском обществе во второй половине XIII в. с приложением латинского и русско-го текста Великой Хартии и др. документов*. – М., 1918.

Chepizenko V.V. The dubious art of kingship: Richard the II (the 1389th–1399th). The article is devoted to the historical testimonial of Richard the II (the 1389th–1399th). The author focuses on the confrontation between the king, the barons and the Parliament. The main point of the issue is the Richard's conception of authority.

Key words: Richard II, baronial opposition, king's «party», Lancastrian revolution

О. М. Скрипник

ПЕРША ОПІУМНА ВІЙНА: ПОЧАТОК ЗАНЕПАДУ МОГУТНОСТІ ІМПЕРІЇ ЦИН

Досліджено історію військового протистояння між Китаєм та Англією в 1840–1842 рр., відоме як Перша опіумна війна. Визначено основні причини виникнення конфлікту між країнами. З'ясовано особливості англійської контрабандної торгівлі опіумом в Китаї та наслідки протистояння для Китаю.

Ключові слова: Китай, Опіумна війна, Лін Цзесюй, Ч. Еліот, Цин, маньчжури, Гуанчжоу

Новий час в історії Китаю розпочався з утворенням могутньої Імперії Цин, що проіснувала з 1644 до 1911 рр. Це була найбільша територіально і найпотужніша держава в Азії. Маньчжурська династія Цин упродовж багатьох років була непереможною і величною, адже їй вдалося приєднати такі території, як Монголія, Тибет, Джунгарське ханство, Кашгарія, й утримувати все це населення в покорі. Проте, Перша опіумна війна фактично зруйнувала той «світ», в якому жили китайці, показавши, що у світі є інші – набагато сильніші та потужніші у військовому плані держави. Ця війна стала початком кінця могутності Імперії Цин, чим і зумовлена мета цієї статті. В історіографії аналіз цієї теми частково присутній у працях Р. Крюгера [1], А. Бутакова [2], Л. Симоновської [3], О. Непоміна [4] та ін., але і надалі актуальним залишається всебічне дослідження проблеми, адже в українській історіографії її наукового осмислення майже немає.

Якщо говорити про основні причини названої війни, то потрібно згадати, що в 1757 р. китайський імператор Айсінггоро Хунлі, який правив під ім'ям-гаслом Цяньлун (непохитне і славетне) здійснив фактичне «закриття» країни від зовнішнього світу. Здійснюючи політику на ізоляцію країни від небажаних зовнішніх впливів, він заборонив в'їзд до імперії приватним іноземцям, обмежив і суворо регламентував обсяг і ціни в караванній торгівлі, й, нарешті, «закрив» майже всі порти, через які велася торгівля з європейськими державами. Єдиним відкритим портом, через який можна було вести торгівлю з Китаєм, був Гуанчжоу (Кантон), але навіть тут європейцям заборонялося поселятися, вивчати китайську мову, а вести торгівлю вони могли лише за посередництва місцевої державно-приватної купецької гільдії «Гунхан», яка мала монополієне право на зносини з заморськими купцями. Також відкритим був порт Макао, але він фактично належав португальцям, які за перебування там платили китайському імператору орендну плату.

В «ізоляції» країни династія Цин убачала єдиний засіб порятунку від небезпечної колоніальної експансії західноєвропейських протестантсько-католицьких колонізаторів. Втім, це закриття мало неоднозначні наслідки, адже, поряд зі збереженням своїх традицій, так званого «свого світу», вони були дезінформовані щодо зовнішніх подій, вважаючи свою країну – Піднебесну – наймогутнішою у світі, що своєю чергою призвело до поразки Імперії в Першій опіумній війні.

Щодо опіуму, то китайці ще з VIII ст. використовували його, передусім для лікування, але в XVI ст. португальські та іспанські торговці привезли до Китаю тютюн, внаслідок чого паління досить швидко